

յին ծովակից սկիզբն առնելով իջնում և խառնվում է մեծ տղամուտի (Ք) հետ:

Խնդրի գծաւարութիւնն այն է, որ յայտնի Հիւսիսային Ծովակից սկիզբն առնող Ք-ի փեշը կարող է լինել Ախուրեանի, որը խառնւում է Արաքսի հետ շատ հեռու Արարատեան Մեծամորից: Եթէ Ք-ի փեշը հասկանանք Արաքսի, ինչպէս և հասկացուել է մինչև այժմ: Ք-ի փեշը արարատեան դաշտը, Ք-ի մօրը—Մեծամորը, այն ժամանակ ի՞նչ գործ ունի այստեղում Հիւսիսային Ծովակը, որի ջրերը ճիշտ է որ թափւում են Արաքսի մէջ Ախուրեանի գետախառնուրդում: Բայց Մեծամորից շատ և շատ բարձրում:

Խորենացին մի քիչ առաջ (Բ. Գ.) անուանում է արարատեան Մեծամորը «Մօր մեծ», — Հասանէ ի Միջոց* աշխարհիս վերագոյն քան զակունս Մօրին մեծի յափն երասխայ, մօտ յԱրմաւիրն, որ ասի բլուր: Մի ուրիշ տեղ էլ ուղղակի Մեծամօր է կոչում: «Երթեալ Արտաշեսի ի տեղին, ուր խառնին երասխ և Մեծամօր, և հաճեալ ընդ բլուրն, շինէ քաղաք յիւր անուն, անուանեալ Արտաշատ» (Բ. խթ):

Բայց այս վկայութիւններով կնճիւր չէ լուծւում և անհասկանալի է մնում Մեծամօրի հետ Հիւսիսային Ծովակի յիշատակութիւնը:

1881 թուի վեներական Խորենացու փոքրագիր հրատարակութիւնը իբրեւ յատուկ անուններ է հասկանում «Մօր Մեծ, դաշտ Մեծ, գետ Մեծ», գրելով զխատառով, և այս բանի բացատրութիւնը գտնում ենք հիմուն Ալիշանի «Այրարատում» (եր. 4, 5, 106—107), ուր ասուած է ի միջի այլոց. «Արգ Ծովակն Հիւսիսոյ յայտ է կոչեցեալն և Պաղանկացի և այժմ Զրաքս — կէօլէ —, յորմէ ելանէ արգարեւ համանուն գետակ և իջանէ ի գետն Վարսայ, և ըստ այսմ լինի Մօր Մեծ»:

* Միջոց—աշխարհ — Այրարատեան աշխարհ, Հմոր. «Եւ գունան որ էր ի կողմանս Արաքսատեանի ոչ ժամանեաց ձեռն տալ Միջոց—աշխարհին», Եղիշէ Գ. յեղ. եր. 73. Մոսկ. 1892:

և ջուրն Զրաքսայ Մեծ փեշ, իսկ Մեծ դաշտ պատշաճի անհասկառակ Զարիշատայ վիճակին, զի ջուրն այն Զրաքսայ կտրէ զնա ընդ բովանդակ լայնութիւնն ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ: Սակայն թուի ինձ Մեծ կամ Մեծ-փեշ անուն՝ պատշաճագոյն վերին կիսոյ մասին աշխատանս Արփայ չայի, այսինքն զխառնուրդը կարուց գետոյն ընդ նա. քանզի ճիշտօքն օրէնս՝ Բ. (Ք) աշխարհագրութեան նորին Խորենացուց, յիշելով զգաւառան «Վանանդ և Շիրակ» (յարէ ի նոյն), յորց եկեալ «գետն Ախուրեան, հանգերձ Մեծ-փեշ», «անցանելով յելից կուսէ Մարիկոպօլսի», «այսինքն Շիրակաշատի և Մրենոյ և երուանգաշատ քաղաքի իջանէ յերասխ»: Արգ քանզի աստանոր որոշակի ցուցանի Ախուրեանի գալ ի Վանանդայ և ի Շիրակայ՝ հանքէն Մեծ-փեշն՝ պատշաճագոյն թուի այս անուն՝ Արփայի, քան Զրաքսայն» և ըն. . . . (Այրարատ եր. 4, 5, այլև 106—107): Այսպիսով Հ. Ալիշանը Խորենացու վերելում առաջ բերուած հատուածին տալիս է բոլորովին նոր բացատրութիւն, որով այս Մեծ Մօրը, Մեծ Գետը կամ Մեծագետը և Մեծ Գաշտը արարատեան դաշտից զուրս են մնում և ընկնում են Հիւսիսային Ծովակի մօտերը:

Եւ յիրաւի ուշի ուշով քննելով Հ. Ալիշանի պատճառաբանութիւնը (մանրամասնութիւնները տես «Այրարատում») և միւս կողմից Խորենացու հատուածը համեմատելով Հ. Առքրեանի հրատարակած Խորենացու Աշխարհագրութեան 34 երեսի հետ, տեսնում ենք որ իսկապէս կայ մի Մեծ-փեշ Հիւսիսային ծովակից բղխող, որով պարզւում է բուարար չափով այս հատուածի կնճիւրը: (Géographie de Moïse de Corène, texte arménien, traduit en fran. par le P. Arsène Soukry, Venise 1881):

Պ

Խորենացին վերձանողների մօտ յամառութեամբ յարատեւող սխալներից մէկն է հայ-

բառի թիւը մեկնութիւնը հետեւեալ հատուածում: «Քանզի ստացաւ (Ս. Սահակ) աշակերտս վաթսուէն ըստ նմանութեան Տաշա-
տաշի Սպուգէից, արք կրօնաւորք, խա-
րաղնագգեսոր և չն» (Գ. խթ.): Էմինի նոր
թարգմանութիւնը կրկնում է հին սխալը գրե-
լով: «Մարաղաղաքների Սպուգէների նմանու-
թեամբ»: «Которые во всемъ сѣбѣ довали
примѣру столичныхъ? Спудеевъ» (Էմին և
Սանփանէ): Անկարօտ է ապացուցութեան, որ
այստեղ Տաշատաշի նշանակում է Տէշ Էմին,
ուրեմն և պէտք է թարգմանել Սպուգէների
Էմինի նման: Հետաքրքրականն այն է, որ
այս հատուածը վաղուց արգէն ճիշտ վեր-
ծանուած և թարգմանուած է (Ինճիճեան
Հնախօս. Դ. 204. Խոսալ. թարգ. „Sotto la for-
ma de' grandi conventi de' Spudei“. Նոր Հայ
կազեան Բառարան և չն.):

Այնքան յաճախ է մեր հին մատենագրու-
թեան մէջ Տաշատաշի այս առմամբ գործա-
ծութիւնը, որ աւելորդաբանութիւն է նոր
օրինակներ բերելը: Ասկայն պէտք է գիտել,
որ Սպուգէների վանքերի հիմնադիրը Աղեր-
սանգըրը, այդպիսի մի վանք հիմնեց և Կ. Պոլ-
սում, այն է կայսերութեան Տաշատաշում,
բայց Խորենացին չէ ասում «ըստ նմանու-
թեան Սպուգէիցն մայրաքաղաքին»:

Յ

Խորենացու մէջ շատ որոշ են «Արարա-
ւ և «Արարա»»: («Գայ հասանէ ի հիւսիսի
յերկիրն Արարադայ Տէշ ի պանն կադէայ»
Ա. Ժա): Արարադը կամ Սարարադը (ըստ
Փաւստոսի) վանից հարաւ է, մինչդեռ Ար-
արադը, յայտնի աշարապէան՝ կամ լինելու
այժմ սօխոր ենք ասել՝ արարապէան նահան-
գըն է, վանից հեռու: Արարադի մասին տես
և Խորենացու «Դէմէ»՝ Մծուրնացու մօտ (Աե-
րէսի սկզբում): Բոլոր թարգմանիչները,
նաև Էմինը իւր նոր թարգմանութեան մէջ,
բոլորովին նայնացնում են այդ երկու տար-
բեր անունները, առանց որ և է պատճա-
ռաբանութեան: Այս աններելի է մանա-

ւանդ՝ Բ. Պատկանեանի այդ հարցի ման-
րամասն ուսումնասիրութիւնից յետոյ: Եթէ
համաձայն չեն Պատկանեանի առաջ բերած
ծանրակշիռ և լուրջ ապացուցութեանցը,
պարտական էին գտնէ այդ յիշել և իրենց
պատճառաբանութիւնը գնել: Այսպէս է
վարուում նաև Հ. Ալիշան իւր «Արարատում»
երեւի անտեղեկ լինելով ուսերէնի: (Տես
այս մտին Պատկանեանի՝ արգէն մեծ մա-
սամբ հնոցած՝ աշխատութիւնը. Банскія
Надписи, 1881. եր. 92—104): Բ. Պատ-
կանեանի առաջ բերած բազմաթիւ վկայու-
թիւններին մենք կաւելացնենք մի նորը՝
Տիրանուն վարդապետի գրուածքից, «Լ. Գ.
Տապանն Նայի ի կորդուս ի Սարարադ 4) լե-
«րինն է, և ոչ ի Մասիս, ի Մասեայ գնացք
«աւուրց քսանից, ասելի կամ պակաս» որ-
«պէս կայ այդ ոչ 2) ի գրի վասն թմանուն
«լերինն, որ թարգմանի ութ, որ էին ի տա-
«պանին ի ձեռակերտին Նայի, սրում 5) հան-
գերձեցաւ Յակոբ յԱսորոց գալ տեսանել:
Ծանօթ. 1. Ձեռագրում՝ «ի Կորդուսիս Արա-
րադ լերինն»:

2. «Որ պէս կայտ ոչ». Ձեռքդ դիմորոշը գը-
րումէ յաճախ «սոյն իսկ պատճառով թերևս
ընթեռնի՝ որ պէս կայայդ ոչ (?)»:

Համաթր Բուզանդ. Գա. Գ. գլ. Ժ. Տես նաև
Նորայր Բիւզանդ. Քեննասէր, Պրակ Ա, եր. 43—
46, 61—64 և պրակ Բ. եր. 64. (Վկայութիւն-
ներ են առաջ բերուած Եփրեմի Համարաբառից,
Խորեն. Հսիսիսիանց Պատմութիւնից, և այլն.)
Օտար աղբիւրներ տես Պատկանեանի վերոյիշեալ
աշխատութեան մէջ). Տես և «Այրար» «Այ-
րարատ» «Սարարատ» բառերը:

ՄԻԱԲԱՆ.

(Հարունակելի).

ՓԻՐՄԻԼԻԱՆՈՍԸ

I

ՄՈՒՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՏ.

Փիրմիլանոս Որիգենէսի աշակերտներից մէկն
էր: Գ. դարու երկրորդ կիսում կապադովկա-
յի կեսարիա քաղաքի եպիսկոպոս լինելով: